

Meddisciplinarnost humanistike in medicine

Mojca Ramšak

I. Predmet in pomen medicinske humanistike

Predmet medicinske humanistike

Medicinska humanistika je interdisciplinarno področje, ki vključuje humanistiko (literaturo, filozofijo, etiko, zgodovino religij, etnologijo, antropologijo), družboslovje (kulturologijo, psihologijo, sociologijo) in umetnost (gledališče, film, vizualne umetnosti, multimedije) ter njihovo aplikacijo v medicinsko in zdravstveno izobraževanje ter prakso. Humanistika in umetnost omogočata vpogled v človekov položaj, trpljenje, osebnost, odgovornost do drugih ter ponujata zgodovinsko perspektivo na zdravstveno nego. Družbene znanosti pomagajo razumeti, kako je medicina umeščena v kulturne in družbene kontekste ter kako kultura vpliva na individualno izkušnjo bolezni in na način zdravstvene nege (*Humanities*, 2017). Medicinska humanistika beleži in interpretira kontekste in izkušnje bolezni, hendikepiranosti in medicinske pomoči. Ob tem preučuje tudi kontekstualna vprašanja v uradni medicini in zdravstveni negi, ki podpirajo oblikovanje profesionalne identitete (Cole idr., 2015, 12; Evans, 2002, 508–513). Medicinska humanistika večinoma zaobjema štiri glavna področja: kontekste bolezni, izkušnje z njo, pojmovno in kritično analizo (bolezni in zdravljenja) ter analizo (umetniških in drugih) stvaritev, ki so povezane z zdravjem in boleznijo (Cole idr., 2015, 12).

Medicinska humanistika se posveča razumevanju različnih časovno-prostorskih, duhovnih, družbenih in kulturnih stanj ter pojavov, ki so posledica pojmovanja, izkušnje in podoživljanja bolezni, zdravljenja, preprečevanja bolezni, delovanja zdravstvenih sistemov, interakcije med bolniki in zdravniki ter sporazumevanja med samim zdravstvenim osebjem. Njen predmet in hkrati metode spoznanja so opisi, razlage, refleksije, analize, uvidi, prakse in umetniške interpretacije raznih kompleksnih stanj, ki so povezana z zdravjem in boleznijo.

Medicinska humanistika se loteva tudi problematike upadanja zaupanja v zdravstvo, sporazumevanja med bolniki in zdravstvenim osebjem, kulturnih kompetenc in pripovedne oz. narativne medicine. Vsako od teh področij je povezano s humanizacijo medicine. Medicinska in predmetno sorodna zdravstvena humanistika sta večdisciplinarni področji, ki ju je vzpostavila družbena potreba po raziskavi problematike, ki ni adekvatno nagovorjena znotraj medicine (Cole idr., 2015, 3-4). Pojma medicinska in zdravstvena humanistika se pogosto uporabljata sinonimno (Jones idr., 2014, 22), njuna raba pa je največkrat odvisna od tega, kateremu strokovnemu področju ali disciplinarni tradiciji pripada uporabnik tega izraza. Medicinska humanistika je disciplina, ki se je začela razvijati v šestdesetih letih 20. stoletja (Penn State College of Medicine pri The Pennsylvania State University je leta 1967 odprl prvi oddelek za humanistiko v ZDA), nato se je v ZDA razvijala v navezavi z gibanji za pacientove pravice v sedemdesetih letih 20. stoletja. Na eni strani naj bi poglobljala sposobnosti empatije in izboljšala razumevanje družbenokulturnih okoliščin v zdravstvu, hkrati pa je bila usmerjena k družbeni pravičnosti in aplikativnim raziskavam.

Izraz medicinska humanistika se je v Sloveniji začel uveljavljati konec 20. stoletja. L. 2010 in 2012 ga je v tej obliki prva uporabila dr. Zvonka Zupanič Slavec, ko je na znanstvenih konferencah orisala pomen poučevanja medicinske humanistike na medicinskih fakultetah (Zupanič Slavec, 2010; Zupanič Slavec, 2012, 30), posredno pa še v številnih orisih dela in življenja zdravnikov humanistov, v poročilih o povezavi umetnosti in medicine, zlasti o koncertih in umetniških razstavah zdravnikov in bolnikov, o katerih je objavljala članke od l. 1993.

V Sloveniji se medicinska humanistika sočasno loteva sodobnih vprašanj o zdravju in bolezni ter kulturnozgodovinskih vidikov medicine, njenih glavnih oseb in institucij. Razpršena je med historično, etnomedicinsko, narativno in filozofsko-antropološko usmeritev, vendar se te smeri med seboj tudi prekrivajo

in dopolnjujejo. Poleg tega so prisotne še družboslovno-medicinske tematike, zlasti v povezavi medicine s pravom in sociologijo zdravstvenih sistemov.

Zdravstvena humanistika je v Sloveniji redkeje uporabljen izraz (npr. Cobiss te ključne besede ne prepozna), je pa res, da je predmetno vtkana v nekatere raziskave o zdravstvu (zdravstvena nega, fizioterapija, kulturne kompetence v zdravstvu, deloma tudi socialno delo), ki so v Cobissu navadno evidentirane z ločenima gesloma zdravstvo in humanistika ali z drugimi ključnimi besedami.

Pomen medicinske humanistike

Povezanost medicine s humanistiko in družboslovjem je neposredna, s stiki in vplivi med disciplinami; pa tudi posredna, ko se medicina oplaja iz umetniških del, filozofskih razmišljanj ali etnološko-antropoloških empiričnih raziskav kultur in družb. Večdisciplinarnost medicinske humanistike, ki prepleta kritično misel humanističnih in družboslovnih znanosti z medicino, prispeva k celovitejšemu razumevanju človeka, zdravja in bolezni ter razširja vidike raziskav in njihovih metodologij z alternativnimi potmi, perspektivami in praksami, s čimer preusmerja osredotočenost medicine zgolj na klinično okolje. Vse to omogoča medicinske prakse, ki presegajo dualistično pojmovanje (medicina – umetnost, filozofija, antropologija, zgodovina, literatura itn.).

Medicinska humanistika v slovensko zdravstveno okolje največkrat prinaša likovno umetnost in glasbo. Že od devetdesetih let 20. stoletja uspešno deluje več galerij, nekateri oddelki slovenskih bolnišnic, kliničnih centrov, zavodov za zdravstveno zavarovanje so opremljeni s poslikavami slovenskih umetnikov, bolniki se imajo možnost sproščati ob vizualizirani glasbi, vse bolj se tudi pri nas izvaja praksa glasbene terapije s trosmernim procesom med terapevtom, pacientom in glasbo, operacije na možganih ob glasbi, bolnišnice imajo urejeno duhovno oskrbo bolnikov in umirajočih, na željo tudi večkonfesionalno. Veliko tega omogočajo donatorji in pokrovitelji, ki se identificirajo z umetniškim poslanstvom v zdravstvu, saj je skrb za humanizacijo zdravstva v najširšem pomenu besede pretežno volonterska.

Poznavanje stičišč med medicino, humanistiko in družboslovjem, poznavanje znanstvenih dosežkov domačih strokovnjakov v nacionalnem in mednarodnem prostoru, razvojnih poti medicine, etnomedicine, farmacije, veterine in duhovne dediščine teh disciplin v preteklih specifičnih družbenokulturnih situacijah je

pomembno za razumevanje delovanja sedanjega zdravstvenega sistema, posamičnih medicinskih specialnosti in pravic v zvezi z dostopom do zdravstva. Medicinsko-historični in filozofsko-antropološki uvid, ki ga ponuja medicinska humanistika, je pomemben tudi pri reševanju aktualnih vprašanj in dilem; v Sloveniji konkretno:

- kako je medicina vključena v družbenokulturne procese in kako je ideološko vpeta v različne oblike družbe;
- kakšen je optimalen holistični pristop k razumevanju človeškega telesa, patologij, zdravljenja;
- kje je človek s svojim dostojanstvom v zdravstvu, kje so meje njegove avtonomije in svobodnega odločanja o sebi;
- kakšne so pravice in dolžnosti vseh v sodobnem zdravstvenem sistemu;
- kako izboljšati zaupanje v medicino in zdravstveni sistem, še zlasti zdaj, ko v Sloveniji v očeh javnosti dosežata spodnje meje verodostojnosti;
- kako povečati zaupanje bolnikov ter izboljšati komunikacijo med njimi in zdravstvenim osebjem;
- kako zmanjšati komercializacijo medicinskih storitev in preprečiti »ugrabitve« njenih storitev v industrijah, ki si na plečih zdravstva obetajo povečanje dobička;
- kako znanstveno-strokovni kompetentnosti uradne medicine dodati še humanistične sestavine;
- kako opolnomočiti medicino s kulturnimi kompetencami, primernimi današnjim situacijam;
- kako humanizirati medicino in zdravstveni sistem na splošno?

II. Razgled po medicinski humanistiki v svetu

Danes ima že četrtnina vseh svetovnih medicinskih fakultet programe medicinske humanistike, ki zajemajo različne kombinacije humanističnih predmetov, saj se zavedajo, da povezovanje in prelivanje znanja med humanistiko in medicino povečuje možnosti za bolj pozorno, empatično, sočutno, skrbno in zaupanja vredno ravnanje z bolniki in za humanizacijo zdravstva na splošno. Medicinske fakultete v svetu zaposlujejo doktorje znanosti – poleg zdravnikov še filozofe, zlasti etike, psihologe, kulturne antropologe, literarne zgodovinarje, komparativiste,

ustne zgodovinarje, umetnostne zgodovinarje, religiologe, sociologe in umetnike, ki poučujejo medicinsko humanistiko in narativno medicino v programih, ki združujejo medicino, humanistiko in družboslovje ter njene izsledke prenašajo v zdravstveni sistem. Poleg historičnega pogleda na zdravstvo ter vpogleda na vpliv kulture in družbe na zdravje in bolezni humanistika in umetnost povečujeta razumevanje trpljenja bolnikov in svojcev, privzgjajata večšine opazovanja, analize in samorefleksije.

V sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja so medicinske fakultete na anglo-ameriških univerzah v sklopu na novo vzpostavljene medicinske humanistike uvedle posamične humanistične predmete. Takrat so začele izhajati tudi prve akademske revije s tega področja, npr. *Journal of Medical Humanities* (1980–; Springer; revija z današnjim imenom je nasledila tri prejšnje: *The journal of medical humanities and bioethics*, *The journal of bioethics in Bioethics quarterly*), *Literature and Medicine* (1982–; Johns Hopkins University Press), *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine* (2006–; Pellegrino Center for Clinical Bioethics at Georgetown University Medical Center) in številne neakademske, ki pa dohajajo prve, npr. *Hektoen International: A Journal of Medical Humanities* (2008–; Hektoen Institute of Medicine, Chicago). Medicinsko humanistične baze podatkov, kot sta npr. *The Literature, Arts and Medicine Database (LitMed)*; 1993– New York University School of Medicine) z literarnimi, umetnostnozgodovinskimi in uprizoritvenimi zbirkami ter razlagami, ki so namenjene raziskovalcem, pedagogom, študentom in bolnikom ter *The Division of Medical Humanities* (New York University, *Langone Medical Center*), ki s tedenskimi novicami informira o vseh pomembnih medicinsko-humanističnih objavah, konferencah, razpisih in drugih priložnostih na področju medicinske humanistike, skrbijo za pregled nad stanjem tega polja medicine in povezujejo zainteresirane prek teh platform.

Prvi celoviti študijski programi potekajo od preloma tisočletja. Eden takšnih dobrih zgledov je interdisciplinarni program narativne medicine na magistrskem študiju na Columbia University v New Yorku, ki poteka od l. 2000, od l. 2010 pa izdaja univerza tudi revijo *The Intima: a Journal of Narrative Medicine*, ki promovira teorijo in prakso narativne medicine v svetovnem merilu (Marini, 2016, 134).

Sicer pa revije iz zgodovine medicine, ki je eno od področij medicinske humanistike, obstajajo še dlje, npr. *Journal of the History of Medicine and Allied*

Sciences (Oxford University Press) od l. 1946; *Bulletin of the Society for the Social History of Medicine* je izhajal od l. 1970 do 1987, z naraščanjem članov društva, ki krepijo interdisciplinarne pristope zgodovine medicine, medicine, zgodovine, javnega zdravja, demografije, antropologije, sociologije, socialnega dela in zdravstvene ekonomike, pa so ga l. 1988 preimenovali v *Social History of Medicine* (Oxford University Press). Pomembna revija iste založbe, ki povezuje medicino z drugimi humanističnimi disciplinami, je tudi *The Journal of Medicine and Philosophy*, ki izhaja od l. 1976.

Ena najstarejših evropskih revij za zgodovino medicine je latvijska *Acta Medico-Historica Rigensia* (izhaja od l. 1957 v Rigi, najprej je izhajala pod naslovom *Iz istorii meditsini*, l. 1992 se je preimenovala in jo izdajata Riga Stradiņš University in Pauls Stradiņš Museum of History of Medicine). V Italiji je najstarejša revija *Medicina nei Secoli-Arte e Scienza: Journal of History of Medicine* (izhaja od l. 1964 pri Sapienza University of Rome). Obstaja tudi veliko nemških starejših medicinskih revij in periodičnih publikacij, ki redno objavljajo zgodovinskomedicinske članke, kot npr. (npr. razprave *Abhandlungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* (izhajale so med 1934 in 1942 in ponovno od 1980 dalje pri založbi Husum: Matthiesen Verlag, izšlo je 110 zvezkov); *Medizinhistorisches Journal* (izhaja od l. 1966 pri Franz Steiner Verlag); *Historia Hospitalium: Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Krankenhausgeschichte* (izhaja od l. 1966, izdaja jo Deutsche Gesellschaft für Krankenhausgeschichte); *Medizin, Gesellschaft und Geschichte: Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung* (izhaja od l. 1985 pri Franz Steiner Verlag). Na Univerzi v Ulmu, na Inštitutu za zgodovino, teorijo in etiko medicine (Institut für Geschichte, Theorie und Ethik der Medizin) je ena največjih nemških knjižnic iz zgodovine medicine, inštitut pa zaposluje 22 doktorjev ter magistrstov znanosti s področja humanistike in dva zdravnika ter izvaja predavanja iz zgodovine, filozofije in etike medicine.

Tudi naši najbližji južni sosedje Hrvati imajo na medicinski fakulteti na Reki program medicinske humanistike, ki ima na Katedri za družbene in humanistične vede v medicini kar 16 zaposlenih, od tega 9 doktorjev znanosti. Od l. 2003 v soizdajateljstvu Hrvaškega znanstvenega društva za zgodovino zdravstvene kulture izdajajo znanstveno revijo *Acta Medico-historica Adriatica* in *European Journal of Bioethics (JAHR)*. Tudi na Medicinski fakulteti v Splitu

je od l. 2009 medicinska humanistika implementirana v vseh šest let študija pri prav toliko predmetih.

Medicinska humanistika in zgodovina medicine na omenjenih ustanovah nimata statusa pomožne vede, nista dekli medicine, ampak sta enakovreden predmet ali program. Zgodovina medicine in medicinska humanistika ne moreta biti podrejeni bolj paradnim medicinskim vejam, saj je »kdo je v službi koga in kdo črpa svoje vedenje od kod«, precej odprto vprašanje. Ni namreč jasno, ali naj bi ta domnevna dekla, medicinska humanistika, »svoji milostljivi gospodarici medicini nesla pred njo luč ali nesla za njo vlečko«, kot bi pripomnil Kant. Oboje je enako pomembno.

III. Medicinska humanistika v Sloveniji

Zgodovina medicine kot prvi začetek medicinske humanistike

Večina literature in virov o medicinski humanistiki v Sloveniji je pretežno zgodovinsko-medicinskih zaradi najdaljše tradicije preučevanja razvoja slovenske medicine in zdravstvenega sistema ter njenega delovanja na primarni, sekundarni in terciarni ravni. V l. 2019 je Medicinska fakulteta v Ljubljani proslavila 85-letnico poučevanja zgodovine medicine. Pri tem so to področje najbolj sistematično raziskovali slovenski zdravniki¹ Fran Viljem Lipič (1831; 1834; 2003; 2005; 2007), brata Ivo (1938) in Bojan Pirc, Ivan Pintar (1939; 1950), Petar Borisov (1977; 1980; 1985; 1986; 1990; 2009), Eman Pertl (1968), Jože Zadavec (1985; 1989; 2000), Gregor Pivec (2011; 2013), Elko Borko (številni članki, predavanja in razstave iz institucionalne zgodovine ter medicinskih personalij), Alojz Ihan (2016), Zvonka Zupanič Slavec, predstojnica Inštituta za zgodovino medicine na Medicinski fakulteti v Ljubljani od l. 1992 v več kot 60 znanstvenih in strokovnih monografijah, katalogih, zgoščenkah, dokumentarnih filmih (Ramšak, 2019). Njihov pretežni del, tudi večina zgodovinarjev medicine (Pintar, Borisov, Zupanič Slavec, Pivec, Borko), so se zgodovini medicine posvečali ob delu v drugih medicinskih specializacijah in bolnišnični upravi. Njihovi spomini, opisi, dnevniki, družbenokritične misli, znanstvene študije ipd. kažejo, da so zgodovino medicine povezovali z gospodarsko-političnimi razmerami, družbenimi strukturami in kulturnimi sistemi.

1 Zaradi omejenega prostora navajam zgolj tiste, ki so o zgodovini medicine napisali samostojne monografije ali daljše razprave.

Ivan Pintar (1888–1963), pionir preučevanja zgodovine zdravstvene kulture na Slovenskem, prvi predavatelj zgodovine medicine na Medicinski fakulteti v Ljubljani (1934), avtor prvega učbenika za zgodovino medicine (1950) in ustanovitelj Inštituta za zgodovino medicine pri Medicinski fakulteti v Ljubljani (1945), je zgodovino medicine opredelil kot samostojno medicinsko stroko po vsebini, obsegu in načinu raziskovanja, ugotavljanja, vrednotenja ter objavljanja izsledkov. Tudi njen razpon je videl kot širok, skoraj neomejen, obsegajoč vsa obdobja, vire in metode, ki so pomembni v zgodovinski analizi vsakdanjega in neskončno zanimivega odnosa med človekom, zdravjem in boleznijo. Pintar v prispevku *Medikohistorikovi viri in metodika dela* (1958, 436–439) sistematično navaja temeljne vire za preučevanje zgodovine medicine – (avto)biografije, bibliografije, matične knjige, kronike, nekrologe, portrete, bakroreze, uradne dopise, ekslibrise, korespondence, ilustracije, rokopise, inkunabule, predmete, devcionalije, amulete, talismane, oltarne podobe, kužna znamenja, kipe in podobe v cerkvah, arheološke najdbe, patološke spremembe na okostjih in analize drugih organskih snovi v posmrtnih ostankih. Ob navedbi teh virov opozarja na ustrezno kritiko le-teh oz. vsestransko preverjanje njihove točnosti. Te osnove medikohistoričnega iskanja so še vedno aktualne, saj bi jim danes lahko dodali le še filmsko, fotografsko, literarno, likovno in drugo umetniško produkcijo ter sodobne oblike izraznosti v virtualnem svetu. Tako šest desetletij stara Pintarjeva metodična napotila nakazujejo njegovo interdisciplinarno širino pri pojmovanju zgodovine medicine, na kateri temelji tudi sodobna medicinska humanistika.

Tej širini so ustrezali tudi *Pintarjevi dnevi*, ki jih je od l. 1994 do 2008 pripravljala Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani skupaj z Znanstvenim društvom za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije in Medikohistorično sekcijo Slovenskega zdravniškega društva. Do zdaj so slovenski zdravniki tematsko s simpoziji in monografijami s Pintarjevih dni pokrili naslednja področja: medicina in literatura (1994); medicinski in socialni pogledi na ljubljanski potres 1885 (1995); sto let rentgenskih žarkov (1995); prof. dr. Jože Rant (1996); ljubljanski zdravnik prof. dr. Fran V. Lipič in njegova *Topografija Ljubljane* (2003); dr. Karel Petrič (2003); patografija – vpliv bolezni na življenje in delo velikih osebnosti (2004); raba in zloraba alkohola (2005); bolezni v zadnjih dveh stoletjih (2007); zdravstveno varstvo v Šaleški dolini skozi čas (2008) (*Pintarjevi dnevi*, 2017). Po l. 2008 so Pintarjevi dnevi

zaradi splošnih varčevalnih ukrepov v Sloveniji zamrli, ne pa tudi raziskave na področju zgodovine medicine. Te še vedno vsestransko učinkovito opravlja Zvonka Zupanič Slavec v okviru Inštituta za zgodovino medicine in redno, vsak mesečno objavlja prispevke o tem v glasilu Zdravniške zbornice Slovenije *ISIS* ali drugih medicinskih revijah ter objavlja znanstvene monografije s tega področja.

Medicina in literatura

Slovenski zdravniki so tudi začetniki preučevanja odnosa med medicino in literaturo (Zupanič Slavec, 1995). Potreba po uporabi literature v medicini je bila odraz pomanjkanja drugih virov, četudi fragmentarnih ali metodološko nepopolnih, ki bi kontekstualizirali izkušnje bolezni z bolnikove perspektive. Tudi v Sloveniji je bilo in je še veliko zdravnikov, medicincev, ki študija niso končali, veterinarjev in farmacevtov hkrati pisateljev, pesnikov, prevajalcev, publicistov, scenaristov, zato lahko govorimo o močnem vplivu in zrcaljenju poklica in izobrazbe na pisanje. Motivi bolezni, zdravstvenih ustanov in odnosov v njih so pogosto predmet literarnih obravnav. Med najvidnejšimi, ki so pisali ali še pišejo poleg strokovne literature tudi leposlovje, so (po abecedi priimkov): Uroš Ahčan, Rok Arih, Marij Avčin, Janez Bleiweis, Polde Brenčič, Franc Derganc, Rafko Dolhar, Jože Felc, Fran Govekar, Slavko Grum, Ivan Hubad, Alojz Ihan, Josip Ipavec, Janko Kač, Vasja Klavora, Štefan Kočevar, Lojz Kraigher, Miha Likar, Danilo Lokar, Matjaž Lunaček, Bogomir Magajna, Franc Malavašič, Ivan Minatti, Rado Murnik, Eman Pertl, Marko Pokorn, Bazilija Pregelj, Matija Pregl, Miran Pustoslemšek, Andrej Rant, Tomaž Rott, Anton Schwab, Dušan Sket, Franjo Smerdu, Ludvik Tabor, Iztok Tomazin, David B. Vodusek, Josip Vošnjak, Ruža Vreg, Velimir Vulikić, Jurij Zalokar idr. (Zupanič Slavec, 1995; Ramšak, 2018, 258 in 262).

Etnomedicina in medicinska antropologija

Dediščino slovenske ljudske medicine so monografsko preučevali učitelja Pavel Košir in Vinko Möderndorfer (1926), Vinko Möderndorfer (1964), etnologinje Marija Makarovič (2008; Dolenc, Zupanič Slavec in Makarovič, 1999), Nena Židov (1996), Irena Rožman (2004), Mojca Ramšak (2017). Nekatere temeljne etnomedicinske raziskave pa so prispevali Milan Dolenc (1973; 1987), Meta Sterle (1990), Marija Makarovič (1987; 1990; 2004), Barbara Sosič (2000).

Medicinskoantropološke monografije s slovenskega ozemlja so pisali antropologi Zalka Drglin (2003), Uršula Lipovec Čebren (2008), etnologinja Mojca Ramšak (2007; 2013), Jana Šimenc (2014).

Medicinska humanistika je del predmetnikov vsaj petih slovenskih fakultet. Poleg zgodovine medicine, ki je del kurikuluma na obeh medicinskih fakultetah v prvem letniku, se na dodiplomskem programu enovitega magistrskega študija medicine in dentalne medicine v Ljubljani od študijskega leta 2020/21 predava še v okviru predmeta Zdravnik in družba (za 6. letnik), od leta študijskega 2021/22 je samostojen predmet Zgodovina medicine in medicinska humanistika, določene vsebine pa se predavajo v okviru integralnih predmetov, kot sta Uvod v klinično medicino 1 in 2 (dr. Zvonka Zupanič Slavec).

Na drugih študijskih smereh so bili po vsebini najbližje temu predmetnemu področju predmet medicinska antropologija na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki se predava od l. 2003/4 na drugostopenjskem magistrskem enovitem študijskem programu (dr. Urša Lipovec Čebren), in na Fakulteti za humanistične študije v Kopru od l. 2015/16 v 2. letniku 1. stopnje na dvopredmetnem študiju (dr. Marija Mojca Terčelj). Na doktorskem študiju na Politehniko Nova Gorica, danes Univerzi v Novi Gorici, je bil l. 2004/5 uveden predmet Antropologija zdravja, bolezni in zdravljenja, ki je zamrl l. 2009 (dr. Borut Telban), na doktorskem študiju AMEU – ISH, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani pa je od l. 2017 na voljo izbirni predmet Aplikativna medicinska antropologija in od l. 2021 izbirni modul Medicinska humanistika (dr. Mojca Ramšak).

Multidisciplinarno usmerjen Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU je nastal v l. 2005, izšel pa je iz Inštituta za medicinske vede ZRC SAZU, ki je začel delovati l. 1981. Danes se posveča zlasti socialno-antropološkemu in demografskemu preučevanju rodnosti, psihosocialnim in nevropsihološkim vidikom duševnega zdravja in digitalnemu zdravstvu. Socialno zgodovino medicine na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU preučuje dr. Katarina Keber.

Medicinska humanistika v filozofiji, bioetiki in pravu

Vprašanja o smislu življenja in pomenu smrti so v medicini ključna. Toda hiter napredek v medicini in komercializacija zdravstvenega sistema pogosto tudi dehumanizirata na način, da preusmerita pozornost od bolnika k tehnologiji. Pri tem pa ostanejo brez odgovora vprašanja, kako bolnik razume svojo bolezen in

njen vzrok, kakšne spremembe bolezni povzroči v njegovem življenju in družini ter kako vpliva na njegovo delo. Od šestdesetih let 20. stoletja sta se tem vprašanju podrobneje posvečali področji, kot sta bioetika in medicinska humanistika, ki sta se spopadli z do tedaj zanemarjenimi vprašanji varovanja raziskovalnega subjekta, vprašanji zaupnosti, ciljev zdravstvene nege, definicije smrti, začetka življenja, neplodnosti, transplantacije organov, pravice bolnikov po prekinitvi zdravljenja, pomena bolezni ipd. Večina teh tematik je predmet bioetike, ki se je pojavila ob boku z medicinsko humanistiko. Ta je bolj osredotočena na kulturne in zgodovinske kontekste, eksistencialne, čustvene, literarne in umetniške dimenzije bolezni namesto na praktične rešitve etičnih težav (Cole idr., 2015, 2, 12 in 15).

V Sloveniji so se podobnim vprašanjem začeli med prvimi posvečati v Mariboru, kjer od l. 1992 pod okriljem Zdravniškega društva Maribor in Pravniškega društva Maribor v sodelovanju s Pravno in Medicinsko fakulteto Univerze v Mariboru potekajo letni posveti Medicina in pravo. Ti obravnavajo teme iz filozofije medicine, odnos med zdravnikom in bolnikom, odgovornost v zdravstvu, bioetiko ter druga pravno-medicinska vprašanja. Pobudniki teh letnih konferenc so bili mariborski zdravniki in pravniki Vojko Flis, Jelka Reberšek Gorišek, Jože Ferk, Viktor Planinšec, Vesna Rijavec idr. Plod konferenc so trije zborniki z izbranimi znanstvenimi prispevki *Medicina in pravo: sodobne dileme* (2006; 2010; 2014), ob konferencah pa so izhajale tudi knjižice z obširnejšimi povzetki predavanj.

Zaključki s srečanj in objavljeni prispevki sodelujočih so pomembno vplivali na razvoj pravnega urejanja (zakonodaja, teorija in praksa) in družbenega dogajanja na področju zdravstva na splošno, še zlasti po prvih srečanjih, ko se z nekaterimi, danes ključnimi vprašanji medicinskega prava ni ukvarjal niti zakonodajalec niti teorija. Na voljo ni bilo usmerjene slovenske literature, zato so organizatorji in udeleženci srečanj pogosto orali ledino. Povezovanja medicine in prava ugotavljajo, da odnosa med bolnikom in zdravnikom ni mogoče preprosto ujeti v pravne okvire, saj je bistvo tega odnosa zaupanje. Prav to zaupanje zdravnika obvezuje tako moralno, strokovno in pravno, pri čemer je treba imeti tudi posluš za slabosti, ki izvirajo iz nepopolnosti človeške narave. Tej ni zmeraj dano, da zadosti določenim željam, pričakovanjem in zahtevam (Rijavec, 2011, 17 in 23-24).

Ker znanstvene monografije s posvetovanj Medicina in pravo izhajajo redko, nekatere prispevke objavlja revija v angleškem jeziku *Medicine, Law & Society*,

ki jo izdaja Pravna fakulteta Univerze v Mariboru² od l. 2015 in pri kateri kot sozaložniki sodelujejo še medicinski fakulteti univerz v Mariboru in Splitu, pravni fakulteti Univerze Karla in Franca v Gradcu in Univerze Portucalense Infante D. Henrique v Portu ter Institut društvenih nauka v Beogradu.

Posebno področje medicinske humanistike je na več ravneh odpiralo vprašanja o neizogibnosti smrti. Tudi na mariborskih simpozijih *Medicina in pravo* so med prvimi v Sloveniji večkrat razmislili o etičnih vprašanjih na začetku in koncu življenja, vzdrževanju življenja in evtanaziji. O spremljanju umirajočih pa je med slovenskimi zdravniki med prvimi pisala Metka Klevišar (1994). Njene ugotovitve, da se ljudje ne bojijo smrti same, temveč bolečin in trpljenja, ki so lahko povezani z umiranjem, so izhajale iz dolgoletne zdravniške prakse (Klevišar, 1994, 35 in 53) in so tlakovale pot poznejšim paliativnim prizadevanjem.

Tudi esejistično delo zdravnika Alojza Ihana (2016) se tiče človekove končnosti in njegovega stremjenja k nesmrtnosti. Nesmrtnost se danes v času krionike in bionike zdi nekaj realnega, a je hkrati zelo problematična. Četudi bi znanost in tehnologija nekoč omogočali oživljanje mrtvih zamrznjenih ljudi ter presaditve vseh delov telesa, pa bi ostajali nerešljivi številni drugi vidiki, družbeni, pravni, socialni, ekonomski in etični. Poseganje v neizogibnost človeške umrljivosti z uporabo novih tehnologij futurističnega odmrzovanja mrtvih in z medicinsko asistirano nesmrtnostjo z menjavanjem odsluženih organov in delov telesa bi nedvomno obrnilo svet na glavo, saj zaradi kopičenja ljudi ne bi nič več delovalo. Življenjski prostor bi se skrčil, zmanjkalo bi kisika, reprodukcija bi postala ekološki terorizem, dedovanje bi izgubilo smisel, pokojninski sistemi bi se zrušili, nastopile bi druge nepredvidljive posledice (Ihan, 2016). Poleg tega bi bilo treba ponovno opredeliti medicinsko definicijo smrti. Če možganska smrt fiziološko pomeni točko brez vrnitve, potem krionsko zamrznjena telesa, ki čakajo na odmrznitev in oživitev enkrat v prihodnosti, niso povsem mrtva. Človeštvo bi gotovo težko preživelostno nesmrtnost.

Drugi zagon zanimanja za tematiko medicinskega in zdravstvenega prava pa je natis nekaterih samostojnih, sistematično-preglednih temeljnih monografij in zbornikov o kazenskem in civilnem medicinskem pravu profesorjev na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani (npr. A. Polajnar Pavčnik in D. Wedam Lukič (ur.)

2 Revija je nasledila *Zbornik Pravne fakultete Univerze v Mariboru*, ki je izhajal med l. 2005 in 2011.

Pravo in medicina, 1998; D. Korošec, *Medicinsko kazensko pravo*, 2004 in 2016; V. Žnidaršič Skubic, *Medical Law in Slovenia*, 2015; ista, *Civilno medicinsko pravo*, 2018; K. Triller Vrtovec, *Zdravstveno pravo*, 2019) in uvedba predmetov Civilno medicinsko pravo (se še izvaja) ter Medicinsko kazensko pravo in sodna medicina na prvostopenjskem oz. drugostopenjskem univerzitetnem študijskem programu Pravne fakultete Univerze v Ljubljani. Pri Civilnem medicinskem pravu študenti dobijo temeljna znanja o civilnopravnem urejanju problemov v sodobni medicini, o medicinski etiki, pravu osebnostnih pravic ter temeljnih človekovih pravic in svoboščin; pri Medicinskem kazenskem pravu in sodni medicini pa so pridobili znanja o kazenskoopravnih dobrinah, prepoznavali in pravno vrednotili inkriminacije, protipravnost zdravstvene napake in krivdo zdravstvenega delavca. Ta predmet je ponujal znanja, ki jih imajo zdravniki v vlogi sodnih medicinskih izvedencev v kazenskih postopkih. Na Medicinski fakulteti Univerze v Ljubljani se nekateri pravni in etični vidiki trenutno predavajo pri predmetih Uvod v medicino, Nujna medicinska pomoč I in II, Ginekologija in porodništvo ter Sodna medicina. Na Medicinski fakulteti Univerze v Mariboru so samostojni predmeti tudi Etika in pravni vidiki medicine, Izbrane vsebine in novosti v medicinski etiki in pravu ter Etika biomedicinskega raziskovanja, zanje pa je predavatelj tudi napisal dve temeljni deli o zdravniški etiki (Zwitter, 2018; Zwitter, 2019).

Tudi na vseh zdravstvenih fakultetah po Sloveniji (Ljubljana, Maribor, Celje, Jesenice, Izola, Slovenj Gradec, Novo mesto) se na vseh treh stopnjah izvajajo predmeti, ki vsebinsko povezujejo humanistiko, družboslovje in zdravstvo (npr. zdravstvena zakonodaja, epidemiološko pravo, ekološko pravo, feminizem in babištvo, družboslovje v zdravstvu, management v zdravstvu, jezikovna in kulturna raznolikost, socialna medicina, sociologija zdravja in bolezni ter multikulturalnost, sociologija promocije v zdravstvu, etika in filozofija, argumentacija, tuji jeziki idr.).

IV. Zaključek

V Sloveniji narašča trend meddisciplinarnega integrativnega sodelovanja znanstvenih disciplin, ki s pogledi v preteklost, aktualnimi razmisleki in medsebojnim oplajanjem dvigujejo raven zavedanja, da je medicina zaradi človeka, in ne obratno. Medicinska humanistika je take vrste intervencija v zdravstveni sistem,

ki odpira prostor za več človečnosti in humanizira vse vpletene, saj pomaga razumeti razloge za dehumanizirane razmere zdravljenja in dela v zdravstvu ter predlaga rešitve, ki presegajo strukturno in kulturno inercijo zdravstva, a hkrati ne degradirajo nikogar. Humanizacija zdravstvenih ustanov pomeni osredotočenost na bolnika, a hkrati tudi na humanost do zaposlenih v zdravstvu. Če ti ne delajo v dobrih odnosih in razmerah, če nimajo možnosti razvijati in uveljavljati svojih sposobnosti, potem je težko pričakovati, da bodo izkazovali visoko stopnjo odličnosti, empatije, spoštovanja, altruizma in drugih vrlin.

Čeprav medicinska humanistika v Sloveniji nima statusa samostojne discipline, saj ni klasificirana kot podpodročje niti v medicini, humanistiki ali družboslovju (npr. glede na obstoječe klasifikacije ARRS), pa si je utrla samostojno pot na nekaterih fakultetah v Sloveniji in tujini ter si izborila lasten prostor za znanstvene in strokovne objave. Zmotno je domnevati, da gre le za ohlapne trendovske medinstitucionalne povezave, ki zgolj animirajo klinično medicinsko okolje s koncepti in metodami iz humanistike ter z naborom konferenc, publikacij in inštitutom. V naraščanju potrebe po meddisciplinarni povezanosti tega humanistično-medicinskega področja ne gre samo za vljudne izmenjave disciplinarnih stališč, ampak za odpiranje pomembnega kritično-metodološkega intelektualnega polja, ki prinaša neposredno uporabnost v zdravstveni sistem.

Medicinska humanistika prinaša v klinično prakso tiste kulturno specifične pripovedi o bolezni, trpljenju, zdravljenju, ozdravitvi, odnosih, ki bi v zdravstvu dejansko zaslužile večjo prepoznavnost, pozornost in globlji razmislek. Odpiranje in premikanje ločnic med disciplinami na novo določa okvire bolezni, zdravljenja in bivanjskih vprašanj. Medicinska humanistika presega meje pragmatičnega medicinskega racionalizma in okvire pojmovanja, da se človeško neha z mejo svojega telesa.

Literatura

- Borisov, P., *Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem / From war surgery to the beginnings of scientific surgery in Slovenia*, Ljubljana 1977.
- Borisov, P., *Pregled razvoja medicinske miselnosti in odkritij*, Ljubljana 1980.
- Borisov, P., *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Ljubljana 1985.
- Borisov, P., *Kratek pregled zgodovine stomatologije*, Ljubljana 1986.

- Borisov, P., *Uvod v zgodovino stomatologije*, Ljubljana 1990.
- Borisov, P., *Zgodovina medicine: poskus sinteze medicinske misli*, Maribor 2009.
- Cole, T. R., Carlin, N. S. in Carson, R. A., *Introducing Medical Humanities*, v: *Medical Humanities: An Introduction*, Cambridge 2015, str. 1–18.
- Dolenc, M., Ljudske medicinske knjige iz okolice Škofje Loke, *Loški razgledi* let. 20, 1973, str. 69–80.
- Dolenc, M., Bibliografija rokopisnih ljudsko-medicinskih bukev in zapisov s slovenskega etničnega območja, *Slovenski etnograf* let. 31, 1983–1987, str. 31–74.
- Dolenc, M., Zupanič Slavec, Z. in Makarovič, M., ur., *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve*, Ljubljana 1999.
- Drglin, Z., *Rojstna hiša: kulturna anatomija poroda*, Ljubljana 2003.
- Evans, M., Reflections on the humanities in medical education, *Medical education* Vol. 36, Issue 7, 2002, str. 508–513.
- Humanities, Social Sciences & The Arts in Relation to Medicine & Medical Training, *LitMed: Literature Arts Medicine Database*, 2017, <http://medhum.med.nyu.edu/about> (7. 10. 2019).
- Ihan, A., *Čas nesmrtnosti: smrt v dobi bionike*, Ljubljana 2016.
- Jones, T., Wear, D. in Friedman, L. D., The Why, the What, and the How of the Medical / Health Humanities, v: *Health humanities reader* (ur. Jones, T., Wear, D., Friedman, L.D. in Pachucki, K.), New Brunswick 2014, str. 17–29.
- Klevišar, M., *Spremljanje umirajočih*, Ljubljana 1994.
- Korošec, D., *Medicinsko kazensko pravo*, Ljubljana 2004 (2016, 2. izd.).
- Košir, P. in Möderndorfer, V., ur., (1926), *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci*, Maribor 1926.
- Lipič, F. V., *Topografija c.-kr. deželnega glavnega mesta Ljubljane z vidika naravoslovja in medicine, zdravstvene ureditve in biostatike*, Ljubljana 2003.
- Lipič, F. V. in Zupanič Slavec Z. (ur.), *Osnovne značilnosti dipsobiostatike – zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi*, faksimile, Ljubljana 2005.
- Lipič, F. V. in Zupanič Slavec, Z., ur. in avtor dodatnega besedila, *Bolezni Ljubljančanov, ki jih je leta 1828 opazoval Fran Viljem Lipič, doktor medicine, poprej zdravnik ordinarij mesta Ljubljana, sedaj na univerzi v Padovi redni profesor medicinske prakse*, faksimile, Ljubljana 2007.

- Lipovec Čebtron, U., *Kročere bolezni in zdravja: tradicionalna in komplementarne medicine v Istri*, Ljubljana 2008.
- Makarovič, M., Zdravstvena kultura ob zgledu dolenske vasi, *Slovenski etnograf* let. 31, 1983–1987, str. 9–30.
- Makarovič, M., Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju, *Slovenski etnograf* let. 33–34, 1988–1990, str. 481–528.
- Makarovič, M., »Zdaj se bom končno lotil ljudske medicine« ali načrt, ki ga dr. Pavle Zablatnik ni utegnil uresničiti, *Koroški etnološki zapisi* št. 4, 2004, str. 282–286.
- Makarovič, M., *Podoba zdravstvene kulture koroških Slovencev: v kmečkem okolju od Zilje do Podjune v 19. in 20. stoletju*, Celovec, Ljubljana in Dunaj 2008.
- Marini M. G., *Narrative Medicine*, Heidelberg, New York, Dordrecht in London 2016.
- Möderndorfer, V., *Ljudska medicina pri Slovencih*, Ljubljana 1964.
- Pertl, E., Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850–1941, v: *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, str. 516–588.
- Pintar, I., *Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec: habilitacijska disertacija*, Ljubljana 1939.
- Pintar, I., *Kratka zgodovina medicine*, Ljubljana 1950.
- Pintar, I., Medikohistorikovi viri in metodika dela, *Zdravniški vestnik* let. 27, št. 12, 1958, str. 436–439.
- Pirc, I., *Socialni problemi slovenske vasi*, Ljubljana 1938.
- Pivec, G., *Zgodovina medicine 20. stoletja: prispevki k prikazu razvoja medicinske stroke in zdravstvenega sistema*, Maribor 2011.
- Pivec, G., *Filip Terč, začetnik moderne apiterapije*, Maribor 2013.
- Polajnar Pavčnik, A. in Wedam Lukič, D., ur., *Pravo in medicina*, Ljubljana 1998.
- Ramšak, M., *Družbeno kulturne podobe raka dojke v Sloveniji / Social and cultural imagery of breast cancer in Slovenia*, Ljubljana 2007.
- Ramšak, M., *Spoločensko-kulturne reflexie rakoviny prsnika v Slovinsku*, Bratislava 2013.
- Ramšak, M., *Zdravje in bolezni na Pohorju*, Maribor 2017 [2019].
- Ramšak, M., Znanstveni opus zdravnice, zgodovinarke medicine in medicinske humanistke, prof. dr. Zvonke Zupanič Slavec, *Časopis za zgodovino in narodopisje* let. 55, št. 2, 2019, str. 70–123.

- Ramšak, M., *Medicinska humanistika v Sloveniji / The medical humanities in Slovenia*, v: *Za človeka gre: izzivi za znanost in izobraževanje: zbornik prispevkov z recenzijo: 6. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo / All about people: challenges for science and education: proceedings book with review: 6th scientific conference with international participation*, Maribor, 9.-10. 3. 2018 (ur. Macuh, B.), Maribor 2018, str. 254–266.
- Rijavec, V., *Medicina in pravo skozi 20 let – vsebinski prikaz najpomembnejših tem s pravnega vidika*, v: *Medicina in pravo – 20 let kasneje: osebni pristop – personalizacija medicine: [zbornik izvlečkov]*, 20. posvetovanje *Medicina in pravo*, Maribor, 25. in 26. marec 2011 (ur. Reberšek Gorišek, J. in Ivanc, T.). Maribor 2011, str. 17–24.
- Rožman, I., *Peč se je podrla!: kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*, Ljubljana 2004.
- Sosič, B., *Gradivo o ljudski medicini v zapisih terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja*, *Etnolog* let. 10, 2000, str. 213–254.
- Sterle, M., *Ljudsko zdravilstvo na Loškem*, *Loški razgledi* let. 37, 1990, str. 87–122.
- Šimenc, J., *Alergična družba: medicinskoantropološki pogled na alergije*, Ljubljana 2014.
- Triller Vrtovec, K., *Zdravstveno pravo*, Ljubljana 2019.
- Zadravec, J., *Ljudska medicina v Prekmurju*, Murska Sobota 1985.
- Zadravec, J., *Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju*, Murska Sobota 1989.
- Zadravec, J., *Razvoj zdravstva v Prekmurju do leta 1941*, Murska Sobota 2000.
- Zupanič Slavec, Z., ur., *Med medicino in literaturo: ob 60-letnici predmeta Zgodovina medicine na MF v Ljubljani*, Ljubljana 1995.
- Zupanič Slavec, Z., *The importance of teaching and research in medical humanities in Slovenia*, *Josephinum Workshop 2010 Vision for the Future*, *Medizinische Fakultät, Universität Wien*, 4th November, Wien 2010.
- Zupanič Slavec, Z., *Pomen poučevanja medicinske humanistike na medicinskih fakultetah*, v: *13. znanstveni skup Rijeka i Riječani u medicinskoj povjesnici. Zbornik sažetaka, Rijeka 9. studenoga 2012* (ur. Doričić, R.), Rijeka 2012, str. 30.
- Zwitter M., *Pogovori o zdravniški etiki*, Ljubljana 2018.
- Zwitter M., *Medical ethics in clinical practice*, Heidelberg, New York, Dordrecht in London 2019.

Židov, N., *Alternativna medicina v Sloveniji: etnološki vidik: doktorska naloga*, Ljubljana 1996.

Žnidaršič Skubic, V., *Medical Law in Slovenia*, Alphen aan den Rijn 2015.

Žnidaršič Skubic, V., *Civilno medicinsko pravo*, Ljubljana 2018.

Povzetek

Eno od področij meddisciplinarnega integrativnega sodelovanja je medicinska humanistika, ki vključuje humanistiko, družboslovje in umetnost, s tem naborom disciplin pa odpira pomembna kritično-metodološka intelektualna polja, ki prinašajo tudi neposredno uporabnost v zdravstveni sistem. Slovenska medicinska humanistika se večinoma ukvarja s socialno zgodovino medicine in zdravstvenega varstva, kamor spadajo zgodovina medicinske misli in prakse, razvoj medicine, ustanove za oskrbo bolnikov, pomembni zdravniki, in socialno medicino, ki preučuje socialno okolje kot vir bolezni in slabega zdravja. Medicinska humanistika je delno vključena v medicinsko antropologijo, etnomedicino – vključno z etnoveterino, etnobotaniko, etnozoolgijo in etnofarmacijo –, v ustno zgodovino, v pravo ter v sociologijo medicine in zdravstvenega varstva s kritiko uradne medicine in zdravstvenega sistema. Čeprav se medicinski in humanistični pogled na medicinsko humanistiko razlikujeta zaradi različnih primarnih interesov teh dveh disciplin, prinaša medicinska humanistika v klinično prakso tiste kulturno specifične pripovedi o bolezni, trpljenju, smrti, rojstvu, zdravljenju, ozdravitvi, odnosih, ki bi v zdravstvu dejansko zaslužile večjo prepoznavnost, pozornost in globlji razmislek. Odpiranje in premikanje ločnic med humanistiko in medicino vpliva na kakovost zdravstvene oskrbe in na razumevanje bivanjskih vprašanj.

Ključne besede: medicinska humanistika, zgodovina medicine, socialna medicina, medicinska antropologija, etnomedicina, zgodovinski pregled, Slovenija